

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЗЛОЧИНЦЯ

БАНДУРКА Ірина Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства Харківського національного університету внутрішніх справ

В статті розглядається зміст і призначення кримінологічної характеристики особи неповнолітнього злочинця, її значення в визначенні вини, покарання та відповідальності неповнолітнього за скоєне злочинне діяння.

Ключові слова: характеристика, особистість, неповнолітній, злочинець, кримінологія, поведінка.

Кримінологія вивчає особистість злочинця в контексті його суспільно-небезпечного, виховного і протиправного діяння. Про особистість злочинця можна говорити лише у зв'язку з вчиненням злочину. Кримінологія вивчає перш за все значимі ознаки і якості осіб, які вчинили злочини, відслідковує технологічні особливості особи правопорушника, складний механізм його протиправної поведінки.

Головною ознакою особистості злочинця є його деформована моральна і правова свідомість. У відповідності з цим і вчиненим конкретним злочином особистість злочинця слід розмежовувати від особистості інших людей. Особистість злочинця-це особистість людини, котра «самовільно перервала який-небудь вузол із множини соціальних зв'язків, еднаючи її з державою і суспільством» [5].

Розмаїття зв'язків, якостей і типових ознак, які визначають особистість злочинця, кримінологія вивчає у двох аспектах– юридичному (кримінально-правовому) і соціально-психологічному.

Кримінально-правова характеристика особистості злочинця ґрунтується на право-

вих категоріях, таких як вид злочину, співучасть, рецидив, небезпека злочину, вид покарання та його обсяги. Важливими також для кримінально-правової характеристики є умисел на злочини, організованість і кваліфікація, професіоналізм злочинця, наслідки злочину.

Соціолого-психологічна характеристика полягає у вивченні механізмів взаємодії «особистість – середовище»; виявленні несприятливих умов, під впливом яких формується особистість злочинця.

Соціально-психологічне вивчення особистості злочинця дає можливість розкрити механізм дії безпосередніх причин і умов, що впливають на злочинну поведінку особистості.

Соціально-психологічний аналіз особистості включає і морально-етичну характеристику особистості злочинця. Всяка поведінка, в тому числі і злочинна, завжди має соціально-етичний зміст і оцінку, вона несе відображення моральних якостей і ознак особистості.

Особистість злочинця розкривається через структуру особи, яка складається із сукупності її соціально-значимих якостей, які сформувалися у процесі різноманітного спілкування з іншими людьми, установами, державою, суспільством.

У структурі особистості виділяють біологічні, соціально-демографічні, морально-психологічні, соціальних-рольові, кримінально-правові ознаки.

Кримінально-правові і кримінологічні якості показують ступінь деформації особистості, її особливі якості, дозволяють визна-

чити найбільш суттєві ознаки осіб, які скоїли злочин.

Біофізіологічні ознаки структури особистості – це стать, вік, стан здоров'я, особливості фізичної статури, природні якості правової системи і т.п.

Соціально – демографічні – освіта, соціальне походження і становище, рід занять, національна і професійна приналежність, сімейне становище, матеріальна забезпеченість, приналежність до сільського чи міського населення.

Морально-психологічні якості розкриваються через свідомість, цілеспрямованість особистості, особливості поведінки і дій, привички і схильності, рівні розумового розвитку, обсяг знань, кругозір, зміст і різноманітність інтересів і устремлінь, життєвий досвід, практичність поведінки, етичність, характер реагування на різні прояви зовнішнього середовища, здатність приймати і здійснювати прийняті рішення, вміння регулювати свою діяльність і спрямованість поступків, володіння витримкою, стійкістю, наполегливістю.

Соціально-рольові якості структури особистості реалізуються через соціальні ролі і соціальний статус, здатність бути лідером і самостійним, чи бути підпорядкованим, які ролі може виконувати особа [10].

Як бачимо, поняття особистості злочинця включає в себе цілий комплекс соціально-демографічних, соціально-функціональних (рольових), соціально-психологічних і кримінально-правових ознак, які в тій чи іншій мірі пов'язані з злочинною дією (бездіяльністю), характеризують його суспільну небезпеку, пояснюють причини вчинення злочину.

Вивчення особистості злочинця має здійснюватись тільки на правовій основі, тобто має вивчатись особистість тих, хто за законом визначається суб'єктом злочину. Особистість злочинця має вирішальне кримінально-правове значення при обранні йому запобіжного заходу, призначенні покарання і звільнення від покарання, а також при розробці заходів протидії злочинності.

Що стосується особистості неповнолітнього злочинця, то головним, що його характеризує, є ступінь соціальної деформації і дезадаптації його особистості. Соціальна деформація виникає поступово, охоплює все

більш глибоко моральні духовні й інші важливі соціальні засади особистості. Процес деформації прискорюється, якщо неповнолітній потрапляє в так звану кримінально-молодіжну субкультуру, цінності якої формуються на основі пияцтва, наркотиків, дрібного бешкетування, статевої вседозволеності, азартних ігор, дрібних крадіжок, показного героїства або в кримінальний світ дорослих, які навчають злочинного ремесла молодих людей [8, С. 27].

Характеризуючи особистість неповнолітнього злочинця, вчені використовують дані із різноманітних галузей знань: кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, кримінології, соціології та психології тощо. Кожний із розглянутих підходів до вивчення особистості неповнолітнього злочинця є, безперечно, важливим як з теоретичної, так і з практичної точок зору. Слідчому, який проводить розслідування щодо неповнолітнього, прокурору, що здійснює процесуальне керівництво, суду, в якому розглядаються матеріали кримінального провадження, важливо застосовувати комплексний підхід до вивчення особи неповнолітнього злочинця. Це необхідно для забезпечення об'єктивності досудового розслідування та правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення, додержання їх прав з урахуванням вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей розвитку.

Кургузкіна Е.Б. вважає, що особа неповнолітнього злочинця характеризується наявністю таких негативних чинників, які відрізняють її від інших законотворчих людей: відчуження від нормальних зв'язків, стосунків, цінностей, низький рівень освіти і культури, моральності, що виражається у визнанні можливості використання кримінальних засобів досягнення мети, а також поєднання таких психологічних рис, як гіпертрофована імпульсивність, тривожність [12, С. 29].

Юзікова Н.С. підкреслює, що неповнолітні правопорушники становлять своєрідну типологічну групу, відрізняються від дорослих злочинців як за характером та ступенем суспільної небезпечності вчинюваних злочинів, так і за особливостями особи, яка відзна-

чається недостатньою соціальною зрілістю, незавершеністю інтелектуально-вольового розвитку [26].

З точки зору соціально-психологічної характеристики, неповнолітньому злочинцю притаманні: схильності до вживання алкоголю, наркотиків, азартних ігор, статевої розбещеності, дармоїдства, насильницьких дій стосовно іншої людини, слабшої за нього; низький культурний рівень у порівнянні з законослухняними однолітками; низький культурний рівень, зневага до моральних цінностей, викривлене розуміння понять «товариство», «мужність», яскраво виражені антигромадські погляди.

Поряд зі спільними рисами, властивими неповнолітнім відповідних вікових груп, психічні якості різні й індивідуальні для кожного неповнолітнього, що опинився у конфлікті із законом.

Як правило, протиправні дії починають вчинюватися неповнолітніми молодшого шкільного віку, хоча їх частка в загальній кількості злочинів неповнолітніх набагато менша, ніж старших підлітків.

У підлітковому віці поряд з процесами пізнання, зростанням самосвідомості, почуттям відповідальності в окремих підлітків проявляється недбале ставлення до суспільних вимог, брутальність до старших, цинізм, замкнутість, упертість. Підлітковий вік – найбільш суперечливий і динамічний період у житті людини, його ще визначають як перехідний. Саме у віці від 11 до 15 років підліток перебуває в стані переходу від дитинства до дорослості, від незрілості до зрілості. Тому в її поведінці виявляється суперечливість і нестійкість, різкі коливання від наївно-дитячих вчинків до серйозно мотивованих дій. Людина підліткового віку виявляється, як правило, позбавлена послідовної і твердої лінії поведінки. Звідси її особлива схильність до різного роду впливів, у тому числі й таких, які зводять із правильного шляху і служать причиною іноді серйозних помилок і відхилень від суспільної моралі, призводять до моральних зривів і падінь особистості [21, С. 7].

Неповнолітні, що досягли 16-річного віку та отримали певну освіту, мають такий рівень розвитку, що дозволяє їм усвідомлювати свої дії й керувати ними. Відповідний рівень сві-

домості та соціального розвитку формується з досягненням віку, коли під впливом сім'ї, школи, соціального оточення підліток розуміє, що є добром і що є злом, у яких випадках його дії можуть завдати шкоди іншим людям і суспільству [17, С. 187].

Водночас, враховуючи те, що небезпека здійснення деяких злочинів існує й у більш ранньому віці, законодавством встановлено, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років, а особи віком від 14 до 16 років можуть бути суб'єктом злочину лише у разі вчинення ними злочинів, передбачених у ч. 2 ст. 22 КК України. Діти до 14 років не підлягають кримінальній відповідальності [17, С. 87].

З позиції кримінології особистості злочинця відрізняються від особистості взагалі не відсутністю чи наявністю яких-небудь компонентів своєї структури, а їх змістом, направленістю. Саме антисуспільна спрямованість поглядів, інтересів, потреб, звичок неповнолітнього виступає загальною причиною вчинення конкретних злочинів.

Кримінально-правова характеристика неповнолітнього злочинця має врахувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, форму вини, мотив злочинної поведінки, суспільну небезпечність злочину, наявність минулих судимостей чи інших вчинених злочинів, спрямованість злочинного посягання, роль у вчиненні групового злочину, загальний і спеціальний рецидив, одиночний чи груповий характер протиправного посягання, вчинення кількох однорідних чи різнорідних злочинів, матеріальні та моральні наслідки злочину, стан потерпілих, громадську думку, поведінку на досудовому і судовому слідстві.

Злочин неповнолітнього, як і всякий злочин, є певним видом поведінки неповнолітнього і завжди являє собою конкретний акт його поведінки, що відбувається у певній обстановці, місці і часі, завжди виявляється в конкретній дії чи бездіяльності. Неповнолітній як соціальна істота вступає до сфери, регульованої кримінальним законом, тільки внаслідок своїх діянь. Лише зовні виражена активність неповнолітнього, його вчинки у формі конкретної дії чи бездіяльності можуть бути об'єктами правової оцінки. Поза своїми

вчинками неповнолітні не вступають до сфери правового регулювання.

Думки, наміри, виявлення умислу та вчинення злочину, переконання, морально-психологічні якості неповнолітнього, які б негативні вони не були, не можуть розглядатись як злочинне діяння, не можуть тягти за собою кримінальну відповідальність і не можуть бути об'єктами кримінально-правової характеристики.

«Кримінологія традиційно йшла від злочину до причин його вчинення. Кримінологія, відслідковуючи не тільки злочинність, але і породжуючі її причини, може і повинна визнати суспільну небезпеку нових видів відхиляючої поведінки, прогнозувати їх еволюцію, розробляти заходи з попередження, наростання суспільної небезпеки, а якщо такі заходи недостатні – давати пропозиції по криміналізації потенційно небезпечного явища». [16]

Кримінологічні дослідження встановили, що найбільш кримінальним середовищем серед неповнолітніх являються особи, не зайняті суспільнокорисною діяльністю (роботою, навчанням, спортом, творчістю). Суспільно не зайняті неповнолітні вчинили у 2013 році 42% всіх злочинів неповнолітніх. Типовими ознаками неповнолітніх, які скоїли злочини, є низька престижність їх соціальних ролей, відчуженість від навчальних і трудових колективів, орієнтація на неформальні групи або на окремих осіб з соціально негативною спрямованістю, відсутність або невизначеність соціально-позитивних життєвих планів, захищеність соціальних притягань при обмежених можливостях реалізації

Освітній і інтелектуальний рівень неповнолітнього в значній мірі обумовлюють характер злочину. Як показують дослідження, особи з низьким рівнем освіти вчиняють в основному хуліганство, крадіжки, пограбування, пошкодження майна, вандалізм.

Особу злочинця в рамках кримінального права розглядають переважно як елемент складу злочину, акцентують увагу на особливостях кримінальної правоздатності особи.

Кримінологічний підхід дослідження особи злочинця, як правило, зводиться до виявлення й оцінки тих властивостей і рис особи, що вказують на причини злочинно-

го поведіння, та можуть бути використані з метою його профілактики [13]. Важливе значення при дослідженні кримінологічної характеристики неповнолітнього злочинця має її соціально-демографічна характеристика (стать, вік, освіта, рід занять, стан здоров'я, виховання, оточення).

Відмічається значний ступінь впливу негативного сімейного виховання на деформацію морально-психологічної свідомості неповнолітніх, що вступили у конфлікт із законом. Дефекти первинної, ранньої соціалізації в батьківській сім'ї можуть мати кримінологічне значення, в першу чергу, тому, що дитина ще не засвоїла інших позитивних впливів, вона повністю залежна від старших і зовсім беззахисна перед ними. Тому питання формування особистості в сім'ї заслуговують виняткової уваги. Серед неповнолітніх, що скоюють суспільно-небезпечні діяння та вступають у конфлікт із законом, часто бувають такі, що виховуються в неповних або неблагополучних родинах, часто втікають з дому. Багато хто з них залишений без нагляду з боку батьків і педагогів навчальних закладів, ніде не працює або перебивається випадковими заробітками, перебуває на профілактичному обліку кримінальної міліції у справах дітей МВС України. Вихованці з неповної сім'ї, з дитячих будинків загалом складають майже 80 % неповнолітніх злочинців.

Стеблінська О.С. визначальну роль у виникненні у неповнолітнього особистісних дефектів вбачає у неблагополучній моральній атмосфері сім'ї, неправильній педагогічній позиції батьків, відсутності їх впливу і контролю за поведінкою дітей [22, С. 112].

Неповнолітні злочинці, як правило, мають серйозні та глибокі деформації моральних та правових ціннісних орієнтацій (превалювання орієнтації на авторитет у групі спілкування будь-якою ціною; спрямованість життєвих цілей у бік психологічного комфорту до негайного задоволення потреб, споживацтва тощо). Емоційно-вольова сфера особистості неповнолітнього злочинця характеризується послабленням почуття сорому та, навпаки, розвитком байдужого ставлення до переживань інших. Особистості неповнолітнього злочинця притаманні такі якості, як нестриманість, грубість, хитрість, відсутність самокритичності.

Значна кількість неповнолітніх злочинців мають проблеми з психічним здоров'ям, яке характеризується наявністю психічних аномалій розвитку неповнолітнього в межах осудності особи (хронічний алкоголізм, психопатія, розумова відсталість (олігофренія), наркоманія, органічне ураження головного мозку, статеві розлади тощо). Як стверджує Хадимчук О.О. особами з психічних аномаліями розвитку, вчиняється понад 36,9% насильницьких злочинів проти особи, серед яких домінують умисні вбивства (48,8 %), статеві злочини (17,8), поєднане з насильством хуліганство (16,7%), умисні тяжкі тілесні ушкодження (16,0%) [25, С. 5]. Наявність психічних аномалій у неповнолітніх, які вчинили злочин, переважно встановлюється шляхом проведення судово-психіатричних, судово-психологічних та наркологічних експертиз. Такі експертизи призначаються згідно зі ст. 242-243 кримінального процесуального кодексу України та Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [9].

Голіна В.В. зазначає, що низька освіта та рівень культури особистості є наслідком морально-правової деформації, яка взаємно впливає на протиправну свідомість та поведінку особи [4, С. 19-20]. Рівень освіти неповнолітнього впливає на формування його життєвих установок, ціннісних орієнтацій, мотивів і цілей діяльності, звичок, правил поведінки, способів реагування на конкретні життєві ситуації.

Культурно-освітній рівень неповнолітніх, які скоїли злочини, суттєво нижчий порівняно з законослухняними однолітками; значна доля таких осіб належить до групи педагогічно занедбаних підлітків, таких, що не встигають у засвоєнні навчальної програми або взагалі залишили школу; їх дозвілля переважно обмежено пустим вештанням (марнуванням вільного часу), витрачанням батьківських грошей (або здобутих протизаконним шляхом) на азартні ігри, наркотичні засоби та інші психоактивні речовини тощо [11]. Тому досить важливим є вирішення питання проведення вільного часу з підлітками, пропаганди ведення здорового способу життя, проведення дозвілля у спортивних клубах, гуртках, секціях, школах інтелектуального розвитку і т.п.

Пономаренко Ю.Г. вважає, що допомогти у реалізації цього напряму могли б не тільки загальноосвітні школи, а й не державні спортивні школи. Потрібно залучати для створення центрів організованого дозвілля населення і комерційні структури, різні добродійні організації, фонди, громадські об'єднання [20].

Показники освітнього рівня засуджених неповнолітніх за аналізований період видно із кримінального аналізу злочинності в Україні за 2009-2013 роки, розподіляються таким чином [15, С. 108-110].

Із професійно-технічною освітою на момент вчинення злочину у 2009 р. було засуджено 247 осіб. У 2010 р. цей показник збільшився до 313 осіб, тобто на 26,72 %. У 2011 р. їхня численність знизилась на 24,92% та дорівнювала 235 особам. У 2012 знову відбулося незначне збільшення їхньої кількості до 237 осіб (+0,85%). За 6 місяців 2013 р. їхня кількість складала 66 осіб.

З повною загальною середньою освітою на момент вчинення злочину в 2009 р. було засуджено 1551 осіб. В 2010 р. цей показник збільшився до 1985 осіб, тобто на 27,98 %. - У 2011 р. їхня численність знизилась 23,53 %. та дорівнювала 1518 особам. У 2012 знову відбулося збільшення їхньої кількості до 1733 осіб (+14,16%). За 6 місяців 2013 р. їхня кількість складала 497 осіб.

З початковою загальною освітою на момент вчинення злочину в 2009 р. було засуджено 1246 осіб. У 2010 р. цей показник збільшився до 1792 осіб, тобто на 43,82 %. У 2011 – 2013 рр. спостерігалась тенденція до зниження їхнього показника. Так у 2011 р. їхня численність знизилась на 21,32 %. та дорівнювала 1410 особам. У 2012 знову відбулося зменшення їх кількості до 1263 осіб (- 65,48%). За 6 місяців 2013 р. їх кількість складала 436 осіб.

Відсутність інтересів до навчання – одна з характерних особливостей сучасного неповнолітнього злочинця. Незайнятість підлітка працею або навчанням має криміногенне значення, оскільки зайвий вільний час призводить до здійснення аморальних вчинків, протиправних діянь. Тому там висока вага вчинених злочинів серед неповнолітніх, які не зайнятій суспільно корисною працею або ухиляється від навчання.

Прагнення до досягнення успіхів у навчальній і виробничій діяльності у неповнолітніх злочинців заміщене іншими інтересами – секс, музика, відео, алкогольні напої, наркотики тощо. Система оцінок і переваг у них все більше орієнтується на дозволя, на досягнення своїх цілей будь-якими методами.

Згідно зі статистичними показниками, серед засуджених неповнолітніх у 2009 р. 4354 осіб були учнями шкіл, ліцеїв. У 2010 р. цей показник збільшився до 5968 осіб, тобто на 37,07%. У 2011 р. їхня численність знизилась на 19,19 % та дорівнювала 4823. У 2012 знову відбулося незначне збільшення їхньої кількості до 5025 (+4,19%). За 6 місяців 2013 р. їхня кількість складала 1530 осіб.

Серед засуджених неповнолітніх студентів навчальних закладів на момент вчинення злочину в 2009 р. зафіксовано 1090 осіб. У 2010 р. цей показник збільшився до 1442 осіб, тобто на 32,29 %. У 2011 р. їхня численність знизилась на 23,09 % та дорівнювала 1109. У 2012 знову відбулося збільшення їхньої кількості до 1189 (+7,21%). За 6 місяців 2013 р. їхня кількість складала 428 осіб.

Стеблинська О.С. з'ясувала, що більшість неповнолітніх, що вступили у конфлікт із законом, не мали постійного джерела доходів або мали доходи від некваліфікованої роботи, що свідчить про збільшення маргіналізації суспільства [22, с. 112].

Серед засуджених неповнолітніх, які ніде не працювали й не навчалися в 2009 р., було 2626 осіб. У 2010 р. цей показник збільшився до 2944 осіб, тобто на 12,11 %. У 2011 р. їхня численність знизилась на 21,88% та налічувала 2300 осіб. У 2012 знову відбулося незначне збільшення їхньої кількості до 2331 (+1,35%). За 6 місяців 2013 р. їхня кількість складала 659 особи.

При цьому, засуджених неповнолітніх до 16 років, які ніде не працювали й не навчалися в 2009 р. було 182 особи. У 2010 р. цей показник збільшився до 201 особи, тобто на 10,44 %. У 2011 р. їхня численність знизилась на 14,43% та налічувала 172 особи.- У 2012 знову відбулося незначне збільшення їхньої кількості до 186 (+8,14%). За 6 місяців 2013 р. їхня кількість складала 58 осіб [15, С. 108-110].

Важливою ознакою, що характеризує особу неповнолітнього злочинця – є факт вчинення кримінального правопорушення у стані сп'яніння (алкогольного, наркотичного тощо).

Завгородня Ю.С., розглядаючи кримінологічну характеристику неповнолітніх злочинців, виявила постійну тенденцію до збільшення протиправних дій неповнолітніх, скоєних у стані сп'яніння [6, С. 184].

А.П. Закалюк, посилаючись на дослідження О.Г. Кальмана, стверджував, що у стані сп'яніння у 2006 році неповнолітніми було вчинено 70 % злочинів. Якщо звернутись до статистики МВС України, то доля таких злочинів залишається постійно високою: в 2009 р.- 68%; в 2010р.-68,7; в 2011р.-65,4%; в 2012-62,1%; в 2013 р. 59,4 %.

За даними судової статистики України рівень засуджених неповнолітніх, які вчинили злочин у стані алкогольного сп'яніння на території України з 2009-2013 р. характеризується певним зменшенням. Так, у 2009 р. було зареєстровано 2114 таких злочинів. У 2010 р. – 2012 р., що на 0,28% більше ніж у попередньому році. У наступні роки й до теперішнього часу рівень засуджених неповнолітніх, які вчинили злочин у стані алкогольного сп'яніння має тенденцію до зменшення, водночас його показники їх кількості залишаються значними. У 2011 р. кількість таких злочинів становила 1490 (- 29,72%), та в 2012 р. 1415 злочинів (-5,03%). За 6 місяців 2013 року їхня численність налічувала 454 осіб (неповнолітніх), які вчинили злочини в стані алкогольного сп'яніння. [7] Розходження між даними МВС України і судовою статистикою можна пояснити, що в суди направляються менше половини справ по злочинах неповнолітніх.

Попри вжитих заходів з попередження наркоманії серед неповнолітніх, вживання наркотиків підлітками залишається вельми актуальною проблемою.

Рівень засуджених неповнолітніх, які вчинили злочин у стані наркотичного сп'яніння, на території України характеризується суттєвим збільшенням в окремі роки – 2010 р.(+63,64) та 2012 р. (+21,43).

У наступному році рівень засуджених неповнолітніх, які вчинили злочин у стані наркотичного сп'яніння, зменшився на 22,22 %. -

У 2011 р. їхня кількість залишається на -22,22%), а в 2012 р. виросла на (+21,43%) [23].

Неповнолітні, як правило, вчиняють злочини в групах, що пов'язано з віковими, психофізіологічними та соціально-груповими особливостями. Групова поведінка як позитивного, так і негативного характеру є більше нормою для молоді, ніж відхиленням від неї. А. Бандура зазначає, що підвищена імпульсивність, жорстокість, інтенсивність і ситуативність групових злочинів, які вчиняють неповнолітні, обтяжують їхні наслідки. Легкість швидкого неформального об'єднання, звичка до групового спілкування, схильність до конфліктних ситуацій, потреба самореалізації, прагнення оригінальності й унікальності, нестійкість ідейних, моральних і правових переконань здатні збільшити небезпечність уміло спровокованих дорослими антигромадських дій неповнолітніх [1].

Вчинення злочинів неповнолітніми у групі дозволяє їм проявити себе, самоствердившись, виконати спільні протиправні дії для досягнення мети злочину.

Прагнення неповнолітніх до самоствердження бажання бути лідером у групі, у поєднанні з їхніми обмеженими можливостями можуть специфічно виразитися в конкретному злочині. Подільник О.М. звертає увагу на те, що при здійсненні посягань неповнолітніх проти особистості часто спостерігається безглузда жорстокість, заподіяння жертві не викликаних необхідністю безлічі тілесних ушкоджень.

Насильство неповнолітніх осіб – це, з одного боку, збочена форма самоствердження, а з другого – адаптація до в цілому агресивного підліткового середовища [19, С. 124].

Морально-психологічна характеристика неповнолітнього дозволяє глибше пізнати його внутрішню сутність, зв'язки з оточуючими та вплив оточення на його поведінку. Соціальне оточення неповнолітніх має вирішальне значення для розвитку й сприйняття, протиправних навичок і стереотипів поведінки.

Пирожков В.Ф. зауважує, що потреба у спілкуванні особливо загострена у самоствердженні, в реалізації своїх можливостей і здібностей, у визнанні оточенням рис, не схвалених у сім'ї та навчально-виховній установі,

пошук психологічного й фізичного захисту від необґрунтованих посягань інших осіб, примушує неповнолітніх створювати або об'єднуватись у групи [18, С. 12].

Кримінологічна характеристика неповнолітнього злочинця неможлива без дослідження мотивів злочинної поведінки, оскільки в мотивах виражається не якась окрема риса особи, а в певному значенні вся людина, всі характерні для нього властивості і особливості. «Саме мотив цементує думку і волю, свідомість і дію, і служить тією основною пружиною, яка спрямовує вольовий процес, надаючи йому певного змісту» [2, С. 132].

Вивчення мотивів злочинної поведінки неповнолітніх важливо для правильної кваліфікації злочинів, для встановлення винності як ознаки злочину.

Винність як ознака злочинного діяння за наявності вини, тобто психологічного ставлення особи до вчинюваної нею дії чи бездіяльності, передбаченої Кримінальним кодексом України, та її наслідків, виражених у формі умислу або необережності [24].

Відповідно до ст. 60 ч. 1 ст. 62 Конституції України і ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу України у кримінальному праві можлива лише винна відповідальність. Кримінальне законодавство України не знає відповідальності без вини. Без вини немає злочину.

Характеристика особистості неповнолітнього злочинця потрібна для розкриття злочинів, вчинених ним, оскільки передбачає отримання криміналістично значущої інформації про неї, що включає в себе відомості про притаманні їй анатомічні, біологічні, психологічні та соціальні властивості, які є необхідними для ідентифікації особи, вирішення тактичних завдань та встановлення фактичної картини події злочину в процесі його розкриття та розслідування. Дослідження особистості злочинця, із криміналістичних позицій спрямовано на отримання даних про особу, таких, що характеризують її соціальну сутність, злочинний професіоналізм, та інших даних, що можуть сприяти у пошуку та встановленні підозрюваної особи, прогнозуванні можливих слідчих ситуацій розслідування та визначенню заходів для їх вирішення. [3]

Литвак О.М. і Однолько І.В. вважають,

що для розслідування всіх обставин вчиненого неповнолітнім злочину необхідно з'ясувати його стан здоров'я, як протікали його малолітні роки життя, які тяжкі хвороби він переніс та їхні наслідки. Для вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого психічного захворювання, або затримки психічного розвитку та його здатності повністю, або частково усвідомлювати значення своїх протиправних дій, і керувати ними в конкретній ситуації може призначатись комплексна психолого-психіатрична експертиза. До наркологічного статусу слід відносити осіб таких категорій: хворі на наркоманію; ті, які страждають на токсикоманію, зловживають наркотичними заходами, психотропними речовинами, епізодично вживають зазначені засоби та експериментують їх дію на собі. [14]

Детальне та всебічне дослідження особистості підлітка сприяє індивідуалізації покарання. Зв'язок даних структури особистості неповнолітнього зі ступенем суспільної небезпеки вчиненого ним злочину, хоча й має опосередкований характер, однак їхнє з'ясування та врахування мають суттєве значення для досягнення мети виховання й морального відновлення особистості підлітка.

Караність як обов'язкова ознака злочину означає, що в санкціях особливої частини Кримінального кодексу України за кожний злочин передбачено покарання. Як зазначають В.П. Тихий і М.І. Панов, караність-зворотній бік злочину, законодавча (кримінально-правова) загроза застосування покарання за вчинення злочину. [24, С. 11] Караність як ознака злочину не означає, що кожний злочин тягне за собою реальне застосування і відбування покарання. Кримінальне законодавство передбачає у виділення неповнолітніх злочинців випадки звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання та його відбування. Ст. 44-49 КК України передбачають правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності, а ст. ст. 74-87 КК України встановлюють підстави та порядок звільнення від покарання та його відбування. Кримінальне законодавство України встановлює особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, зокрема, ст. 97 КК України

містить положення про звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів. Неповнолітні визнавались винними у вчиненні злочину, судом можуть бути покарані – штрафом, громадськими роботами, арештом, позбавленням волі на певний строк. Перелік вказаних покарань є вичерпним, і ніхто не може його розширити чи видозмінити.

Розглянувши питання про поняття та характеристику особистості неповнолітнього злочинця, можна зробити наступні висновки. Особистість злочинця – поняття більш широке, ніж суб'єкт злочину, і включає в себе ознаки, якості, характеристики, які знаходяться за межами поняття «суб'єкт злочину», таких як соціально-демографічні, соціально-функціональні, соціально-психологічні, соціально-рольові та морально етичні ознаки, які пов'язані зі злочинною дією чи бездіяльністю, характеризують його суспільну небезпеку, пояснюють причини й умови вчинення злочину.

Література

1. Бандура А. Подростковая агрессия: изучение влияния воспитания и семейных отношений / Альберт Бандура, Ричард Уолтерс. – М. ; Эксмо-Пресс, 2000.
2. Волков Б.С. Мотивы преступлений / Б.С. Волков. – Казань, 1982. – С. 132.
3. Гель А.П. Криміналістичний аспект дослідження особи засудженого до позбавлення волі: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 2002. – 19 с.
4. Голіна В.В. Кримінологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений: учеб. пособ. / В.В. Голіна. – Киев : УМЮОВО, 1989. – С. 19-20.
5. Есберген Алауханов. Кримінологія. Учебник. – Алматы. 2008. – 429 с.
6. Завгородня Ю.С. Кримінологічна характеристика неповнолітніх злочинців (за матеріалами Прилуцької ВТК) / Ю.С. Завгородня // Актуальні проблеми протидії злочинності в Україні: матер. наук.-практ. семінару (21 березня 2008 р.). – Дніпропетровськ, 2008. – С. 184.
7. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн.: кн. 2 Кримінологічна характеристика

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається зміст та призначення кримінологічної характеристики особистості неповнолітнього злочинця, її значення у встановленні вини, караності та відповідальності неповнолітнього за вчинений злочин.

та запобігання окремим видам злочинів /- А.П. Закалюк. – К.: Ін Юре, 2007. – 712 с.

8. Иванцова Н. В., Бельцов Д.В. Кримінологическая характеристика несовершеннолетнего субъекта преступлений. Российский следователь. – М., 2008. – № 10. – С.27.

9. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 2 січня 2013 року № 1/22533.

10. Кримінологічна характеристика особистості злочинця. Юриспруденція. Кримінологія. 10.01.2012 р.

11. Кримінологія: навчально-наочний посібник/П.М. Бузало, С.Ф. Денисов,- О.В. Кириченко. – Запоріжжя: Юридичний інститут Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, 2007. – 194 с.

12. Кургузкіна Е.Б. Теория личности преступника и проблемы индивидуальной профилактики преступлений: автореф. Дис.....д-ра юрид. Наук: 12.00.08 «Уголовное право и кримінологія; Уголовно- исполнительное право»/Е.Б.Кургузкіна. – М, 2003. – С.29.

13. Лейкіна Н.С. Учение о личности преступника// Курс советского уголовного права.- Л., 1970.-Т.2.-С.5-14.: Трайнин А.Н.Учение о составе преступления- М., 1946;

14. Литвак О.М., Однолько І.В. Запобігання наркозлочинності неповнолітніх в Україні кримінально-правовими засобами: монографія / Литвак О.М., Однолько Г.В. – Днепропетровськ: ДЦУВС, 2012. – 268 с.

15. Моніторинговий аналіз злочинності в Україні за 2009-2013 р. (за заг. ред. Є.М.Блажівського. – К., 2014. – С.108-110.

16. Монографія /Авт. кол: А.В. Баляба, Э.В. Виленская, Э.А. Дидоренко, Б.Г. Розовский. – Луганск: РИОЛИВД, 2000.- 308 с.

17. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: 9-те видання, перероблене та доповнене/ за ред.. д-ра юрид. наук, проф.. М.І. Мельника, д-ра юрид. Наук, проф..М.І. Хавронюка. – С.87.

18. Пирожков В.Ф. Кримінальная психология/ В.Ф. Пирожков,- Москва : Ось, 1998.- Кн. 1 : Психология подростковой преступности.- С.12.

19. Подільник О.М. Особливості злочинності неповнолітніх жінок / О-М. Подільник// Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук, праць. -Х.. 2004. -Вип. 8. – С. 124

20. Пономаренко Ю.Г. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері незаконного наркообігу: Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. -Х., 2004. – 196 с.

21. Расследование преступлений, связанных с вовлечением несовершеннолетних в преступную деятельность: учебное пособие/ И.О. Жук. – Н Новгород: Нижегородская академия МВС России, 2009.- С.7.

22. Стеблинська О.С. Запобігання злочинам, які вчиняються неповнолітніми в стані сп'яніння: монографія / О.С. Стеблинська – Івано-Франківськ, Надвірна: ЗАТ «Надвірянська друкарня», 2011. – 280 с.

23. Судова статистика за 2009-2013 рр.

24. Тихий В.П., Панов М.І., Злочин, його види та стадії/ Науково-практичний коментар. Київ, вид. Дім «Промінь». – 2007. – С.11.

25. Ходимчук О.О. Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та їх запобігашія : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.О. Ходимчук ; Нац. акад. внутр. справ України. -К., 2005. – С. 5.

26. Юзікова Н.С. Проблема кримінально-правового захисту інтересів неповнолітніх: монографія/Наталія Семенівна Юзікова.Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського ун-ту,1999.- с.110.